

Wrzeński, Wojciech

"Z dziejów staroobrzędowców na
ziemiach polskich XVII-XX w.",
Eugeniusz Iwaniec, Warszawa 1977 :
[recenzja]

Komunikaty Mazursko-Warmińskie nr 2, 315-318

1978

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

ra o idei cesarskiej Fryderyka II, gdyż *Złota Bulla* z 1226 roku jest właśnie jej wyrazem. Na rozwój tej idei miały wpływ różne tradycje: rzymska, bizantyjska, normańsko-sycylijska, frankońska, niemiecka i chrześcijańsko-kościelna. Według autora jest ona jednak tylko wtedy zrozumiała, jeśli traktuje się ją jako ostatnie uformowanie się pierwotnej idei władcy świata i króla bożego. Idea Fryderyka II opierała się z jednej strony na niesłychanej sakralizacji władcy i państwa, a z drugiej — na dążeniach do oddzielenia Kościoła od państwa. Wypada zgodzić się ze słowami autora, kończącymi to wnikliwe studium, że długa walka przeciw świeckim roszczeniom Kościoła, w której idea cesarska Fryderyka II zajmowała ważne miejsce, przyczyniła się do zwycięstwa nowożytnej idei państwa.

Inne artykuły, zamieszczone w omawianym tomie, zasługują przynajmniej na tyle, by wymienić ich autorów i tytuły (w przekładzie polskim): Florentine Mütherich, *Rękopisy z kręgu Fryderyka II*; Herman Dilcher, *Sycylijskie prawodawstwo Fryderyka II, synteza tradycji i odnowienia*; Norbert Kamp, *Ab camerario ad secretum. Reformy gospodarcze i administracja finansowa w królestwie Sycylii za Szttaufów*; Rudolf Baehr, *Sycylijska szkoła poetów a Fryderyk II*; Heinz Angemeier, *Polityka pokoju ziemskiego i ustawodawstwo pokoju ziemskiego za Szttaufów*; Friedrich Hausmann, *Cesarz Fryderyk II i Austria*; Kurt-Victor Selge, *Polityka Fryderyka II wobec heretyków*; Friedrich Kempf S. J., *Detronizacja Fryderyka II w świetle kanonistyki* oraz Józef Deér, *Grób Fryderyka II*. Problematyka poruszana w tych artykułach wprawdzie dotyczy obszarów odległych od nas, mimo tego jednak warta jest poznania, gdyż zaznajamia czytelnika z różnymi aspektami dynastii Szttaufów, która odegrała niezmiernie ważną rolę w dziejach Zakonu Krzyżackiego.

Zenon Nowak

Eugeniusz Iwaniec, *Z dziejów staroobrzędowców na ziemiach polskich XVII—XX w.*, Warszawa 1977, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Prace Białostockiego Towarzystwa Naukowego nr 23, ss. 295, nrb, 1, fot. 35.

Odmienność wyznaniowa, językowa i kulturowa staroobrzędowców rosyjskich osiedlonych na północno-wschodnich obszarach ziem polskich, tzn. na Mazurach oraz Białostoczczyźnie, powodowała, że życiu ich towarzyszyło stosunkowo duże zainteresowanie współczesnych. Były to zainteresowania niemal typu muzealnego. Świadczyły o nich ukazujące się różnego rodzaju zapisy w prasie, wydawnictwach etnograficznych czy też w dokumentach archiwalnych. Jednakże niewielka liczebność owej grupy, stosunkowo duże odosobnienie od najbliższych sąsiadów powodowało, że traktując staroobrzędowców jako ciekawostkę etnograficzną nie wykazywano dostatecznie pogłębionego zainteresowania nimi w badaniach naukowych etnograficznych, historycznych, chociaż i takich nie brakowało. Jak dotąd studia nad staroobrzędowcami nie miały charakteru wyczerpującego, nie obejmowały całokształtu warunków ich życia i działalności. Prowadzone były przez uczonych polskich, niemieckich i rosyjskich. Wielokrotnie badania czy też zainteresowania dziennikarskie losami staroobrzędowców rosyjskich na terenie Mazur

służyły lepszemu przedstawieniu i wyjaśnianiu zasad polityki narodowościowej władz niemieckich oraz procesów etnicznych, zachodzących wśród ludności mazurskiej w okresie prowadzenia świadomej polityki germanizacyjnej.

Po wcześniejszych studiach Lilliany Schwengrub, Emilii Sukertowej-Biedrawiny i Wiktora Jakubowskiego otrzymaliśmy dzięki staraniom Białostockiego Towarzystwa Naukowego obszernie studium Eugeniusza Iwanca, pracownika naukowego Uniwersytetu Łódzkiego, poświęcone dziejom staroobrzędowców na ziemiach polskich w wiekach XVIII—XX. Badaniami objęto okres od powstania staroobrzędowców po dzień dzisiejszy. Studium zostało przygotowane na podstawie obszernej kwerendy źródłowej, przeprowadzonej w zbiorach archiwalnych i bibliotecznych Polski i Związku Radzieckiego oraz towarzyszącym jej badaniom terenowym w miejscowościach zamieszkałych przez staroobrzędowców. Autor przebywał w tych miejscowościach wielokrotnie w ciągu kolejno po sobie następujących lat. Na uwagę zasługuje także duża staranność o zebranie jak największej liczby informacji źródłowych, uzyskiwanych drogą pośrednią, ale pochodzących bezpośrednio z kręgów staroobrzędowców. Iwaniec uzyskał to przede wszystkim przez bardzo szeroko zakrojone poszukiwania źródłowe w wydawnictwach rosyjskich, które interesowały się współcześnie sprawami staroobrzędowców, a które dotąd były zbyt skromnie wykorzystywane przez polskich badaczy. Natomiast, jak się wydaje, w stopniu nie zawsze zadowalającym wykorzystał materiały źródłowe, wynikające ze sprawowania nadzoru nad staroobrzędowcami przez niemiecką administrację lokalną. Badania terenowe zostały wykorzystane przez Autora przede wszystkim do zebrania informacji o organizacji staroobrzędowców, kulturze materialnej oraz sprawach wyznaniowych.

Charakter kwerendy źródłowej, jak i rezultaty badań terenowych w sposób decydujący zaważyły na ostatecznych rezultatach przeprowadzonych badań. Dając odpowiedź na podstawowe pytania dotyczące spraw wewnętrznych staroobrzędowców w koloniach na terenie ziem polskich, nie przyniosły odpowiedzi na pytania, dotyczące ich postawy i przemian w kontaktach z innymi grupami osadniczymi. Rejestrując określone zwyczaje, postawy w pracy, nie ukazano dynamiki ich przemian, nie pokazano czynników, które sprawiły, iż grupy starowierów, zachowujące zwartość i odrębność przez długie lata po osiedleniu się na tych ziemiach, zmieniły się, rozpadły w otaczających je większych społecznościach, nie tylko w wyniku zmian wywołanych przez II wojnę światową. Praca oparta przede wszystkim o metody charakterystyczne dla warsztatu historyka i etnografa, w bardzo niewielkim stopniu wykorzystwała badania socjologiczne, które by mogły przynieść ważne odpowiedzi właśnie w tej dziedzinie. W sumie jednak studium Eugeniusza Iwanca jest najpełniejszym opracowaniem dziejów staroobrzędowców rosyjskich na ziemiach etnicznie polskich i będzie stanowić zasadniczy punkt wyjścia do wszystkich dalszych badań szczegółowych, jakie ewentualnie mogą jeszcze być prowadzone.

Eugeniusz Iwaniec przedstawił cztery grupy problemów: 1. genezę ruchu staroobrzędowców w Rosji, odrębności wyznaniowe i politykę władz rosyjskich wobec tej grupy; 2. losy staroobrzędowców po ich wyjściu z Rosji, dzieje kolonizacji staroobrzędowców na ziemiach etnicznie polskich, chociaż w różnych państwowościach; 3. organizację i działalność staroobrzędowców

w tych skupiskach, przy ukazaniu łączności z innymi koloniami, także na terenie Rosji; 4. elementy kultury materialnej staroobrzędowców, ze zwróceniem uwagi na te elementy, które wyróżniały ich od innych skupisk ludności zamieszkującej te same obszary.

Już z tej informacji widać wyraźnie, że Autor nie poświęcił dostatecznej uwagi problemom kultury duchowej staroobrzędowców, o ile nie wiążyły się one z zagadnieniami wyznaniowymi, oraz zagadnieniem narodowościowym, sprawom kształtowania więzi grupowej i współżycia z innymi grupami.

Autor zebrał wiele informacji ukazujących drogę staroobrzędowców na Mazury. Przedstawił w interesujący sposób proces kształtowania się silnych kolonii na terenie mazurskim. Informacje o osadnictwie staroobrzędowców nie zostały uzupełnione charakterystyką ogólnego osadnictwa na tych terenach. Historia staroobrzędowców toczy się niemal w całkowitej pustce, tak jakby zostali osadzeni na obszarach nie zamieszkanymi, a ponadto odseparowanych od innych skupisk etnicznych. Nie znajdziemy również wyjaśnień, dotyczących postawy narodowej staroobrzędowców w momencie powstawania ich kolonii, ani też zmian, jakie się dokonywały w ciągu kolejnych pokoleń, a które przecież doprowadziły do rozłożenia starych więzów, łączących ich z innymi grupami ludności rosyjskiej. Nie znajdziemy również wyjaśnień, czy procesy zachodzące wśród ludności mazurskiej, oznaczające stopniowe kształtowanie świadomości narodowej, jak też germanizację, były w jakiś sposób zmieniane pod wpływem kontaktów z tak zwartą grupą, jaką tworzyli staroobrzędowcy. Wyobcowanie ich z mazurskiej rzeczywistości historycznej pozwalało na wyraźniejsze przedstawienie dziejów wewnętrznych tych skupisk, ale utrudniło ukazanie przemian etnicznych w niej zachodzących.

W omawianej książce uwaga Autora została skupiona głównie na dziejach XIX wieku, a więc na okresie charakteryzującym się największą aktywnością staroobrzędowców. Autorowi udało się w interesujący i nowatorski sposób przedstawić funkcję skupisk staroobrzędowców na Mazurach w całym ruchu na terenie Rosji. Szczególne znaczenie mają ustalenia Iwańca dotyczące działalności wydawniczej, powiązań z wydawnictwem Gąsiorowskiego w Piszcu i oddziaływania owych wydawnictw na inne grupy staroobrzędowców w Rosji. W książce są informacje o zainteresowaniu Hercena wydawnictwami piskimi, szkoda tylko, że nie zostały bliżej wyjaśnione problemy, które wywoływały owe zainteresowania.

Przy lekturze książki uwagę budzą pozornie drobiazgowo, ale ważne informacje o osadnictwie, tworzeniu przez staroobrzędowców gospodarstw, sprawy własnościowe. Ale Autor nie podjął bliższych studiów nad strukturą społeczną staroobrzędowców, nie scharakteryzował problematyki zatrudnienia. Wydaje się, że w ten sposób można byłoby uzyskać nieco informacji o przyczynach rozkładu pierwotnych więzów tej grupy, przyczynach decydujących o postępującym, chociaż powolnym procesie integracji staroobrzędowców z innymi grupami etnicznymi. Wydaje się bowiem, że informacje dotyczące problematyki wyznaniowej, aczkolwiek bardzo interesujące i ważne, nie mogą wyjaśnić istotnych przyczyn, które zadecydowały o tak wyraźnym zmniejszeniu zwartości i odrębności tej grupy, o spadku jej funkcji w XX wieku. Decydowały o tym przecież nie tylko czynniki personalne, o których wspomina Autor. Praca przynosi bardzo wiele istotnych ustaleń dotyczących kul-

tury materialnej staroobrzędowców. Ale i w tym wypadku nie sposób nie zwrócić uwagi na brak wyjaśnień w sprawie zmienności kultury materialnej w wyniku zderzenia się z całkowicie odmiennymi wzorcami kulturowymi.

Praca Iwańca wzbogaca naszą wiedzę o staroobrzędowcach rosyjskich na ziemiach polskich. Szkoda, że w prowadzonych badaniach terenowych Autor nie poszedł śladami Liliany Schwengrub i nie starał się wyjaśnić podstawowych przemian etnicznych, które rzutują wszak wyraźnie na ich postawy współczesne.

Wojciech Wrzeński

Wojciech Kętrzyński, *Szkice*. Opracował i wstępem poprzedził Andrzej Wakar, Olsztyn 1977. Pojezierze, ss. 234.

Wydawnictwo „Pojezierze”, jak żadne inne z regionalnych w Polsce, preferuje książki o tematyce związanej z przeszłością i teraźniejszością regionu, a więc Mazur i Warmii, wydając je na ogół z wielką pieczołowitością. Wprowadziło ono nigdzie dotąd nie spotykaną specjalną serię wydawniczą: Literatura Warmii i Mazur w dawnych wiekach. Ukazały się w niej dotąd wznowienia publikacji z XVI wieku: *Pieśni Jana Dantyszka*, *Historija żalotna a straszliwa o Franciszku Spierze* Stanisława Murzynowskiego, Marcina Kromera *Historija prawdziwa o przygodzie żalotnej księżki finlandzkiego Jana i królowny polskiej Katarzyny* oraz *Polska czyli o położeniu, ludności, obyczajach, urzędach i sprawach publicznych Królestwa Polskiego*.

Z nowszych wznowień ukazały się: *Kiermasy na Warmii* Walentego Barczewskiego i inne jego pisma wybrane oraz omawiane tu *Szkice* Wojciecha Kętrzyńskiego, a także *Mądrzejszy Mazur niż diabeł. Zbiór przysłów i wyrażenia przysłowiowych polskich z terenu Warmii i Mazur*. W przygotowaniu jest również wznowienie podstawowego dzieła Kętrzyńskiego *O ludności polskiej w Pruszech niegdyś krzyżackich*. Ponadto znajduje się w opracowaniu fototypiczny przedruk mazurskiego śpiewnika religijnego *Nowo wydany kancyonał pruski*, wydawanego w latach 1741–1918 co najmniej dwustukrotnie, oraz antologia kilkudziesięciu utworów świeckiej poezji okolicznościowej w języku polskim, wydanych przez ewangelickich Mazurów i Ślązaków w XVII i XVIII wieku.

Prace Wojciecha Kętrzyńskiego w chwili powrotu Mazur i Warmii do Macierzy stały się podstawą źródłową wszelkich publikacji popularyzujących polską przeszłość tego regionu. Od tego momentu postulowano zebranie i wydanie w jednym tomie rozproszonych po różnych czasopismach jego artykułów. Już przed 25 laty był gotowy maszynopis wyboru jego publicystyki wraz z przypisami, lecz nie mógł się ukazać z przyczyn od wydawcy niezależnych. Podobnie około 1947 roku utracono inicjatywę prof. dr. Zygmunta Wojciechowskiego wznowienia *Aus dem Liederbuch eines Germanisiererten* z 1938 roku przez Instytut Zachodni w Poznaniu, dla rozpowszechnienia tej książki wśród Mazurów. Dobrze się więc stało, że chociaż teraz doczekaliśmy wydania częściowej spuścizny pisarskiej naszego „rewindikatora polskości”, opatrzonej przez wydawcę wstępem, słowniczkiem nazw miejscowych dawnych i aktualnych oraz przypisami.